

University of Groningen

Integratie: Toverwoord of verdwijntruc?

Bosch, Mineke; Fokken, Margriet; van de Wal, Rozemarijn

Published in:
 Tijdschrift voor Genderstudies

DOI:
[10.5117/TVGN2016.2.BOSC](https://doi.org/10.5117/TVGN2016.2.BOSC)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bosch, M., Fokken, M., & van de Wal, R. (2016). Integratie: Toverwoord of verdwijntruc? Gender in het curriculum van opleidingen geschiedenis aan Nederlandse universiteiten. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 19(2), 205-223. <https://doi.org/10.5117/TVGN2016.2.BOSC>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Integratie: Toverwoord of verdwijntruc?

Gender in het curriculum van opleidingen geschiedenis aan Nederlandse universiteiten

Mineke Bosch, Margriet Fokken & Rozemarijn van de Wal

TVGN 19 (2): 205–223

DOI: 10.5117/TVGN2016.2.BOSC

Abstract

In this article, we evaluate the integration of gender as a category of historical analysis within the curriculum of history programmes at seven Dutch universities. We do so as ‘integration’ was the term used by most of our informants to characterise the inclusion of gender in the curriculum. We understand integration to mean attention for gender in all courses or wherever appropriate, which – we suggest – does not exclude courses that specifically focus on gender history. Throughout the article, gender history is used in a broad sense as including ‘women’s history’. We have interviewed lecturers and students at the different universities and analysed their programme brochures for the year 2015–2016. Furthermore, we have studied how, in history theses for the year 2015, gender as a category of analysis is used. Many of the lecturers we spoke with stated firmly that ‘integration’ is aimed for at their university. But, how exactly is this idea of ‘integration’ understood and effected in practice? Is it a case of wishful thinking, a magic solution, or is it rather a disappearing act? We conclude that, while integration is a noble ambition, in order for this to be truly successful it is necessary to make such policies more explicit.

Keywords: history, education, gender, gender mainstreaming

1 Inleiding

In dit artikel stellen we de vraag: hoe is het anno 2015 gesteld met vrouwen- en gendergeschiedenis in het curriculum van opleidingen geschiedenis aan

Nederlandse universiteiten? Tijdens het onderzoek bleek dat ‘integratie’ het sleutelwoord is dat veel vertegenwoordigers van opleidingen geschiedenis gebruiken om de aan- of afwezigheid van vrouwen/gender in het onderwijsprogramma te begrijpen. Hierbij viel op dat ‘integratie’ een concept is dat op veel verschillende manieren kan worden begrepen en waarover, ook onder onze contactpersonen, geen consensus lijkt te bestaan. We stellen daarom meer specifiek de vraag hoe ‘integratie’ in de praktijk van het onderwijs gestalte krijgt, en hoe we deze geïntegreerde aanpak moeten beoordelen.

2 Vrouwen- en gendergeschiedenis: achtergrond¹

Vrouwengeschiedenis werd in eerste instantie gemotiveerd door verbazing, verontwaardiging, boosheid en bezorgdheid over het feit dat vrouwen in de geschiedschrijving niet voorkwamen, althans niet in andere rollen dan die van moeders, vrouwen of minnaressen van grote mannen. In het discours van de jaren zeventig was identificatie met vrouwen in het verleden een belangrijke drijfveer, evenals de wens om vrouwen in het verleden hun subjectiviteit en handelingsbekwaamheid ‘terug te geven’, en niet alleen op het moment dat zij als kiesrechtfeministen zichtbaar werden in de politieke openbaarheid. Vanuit die gedachte werd een infrastructuur opgebouwd bestaande uit onderzoeks- en publicatiemogelijkheden, een beroepsvereniging en universitair onderwijs dat aanvankelijk in overleg met een docent of zelfs op geheel vrijwillige basis van start ging (Megens, 1985).

De oogst die in de afgelopen decennia vanuit deze motivatie en infrastructuur werd binnengehaald is indrukwekkend te noemen. Denk alleen maar aan het succesvolle *1001 Vrouwen* (Kloek, 2013) dat voor een groot deel berust op de behoefte aan zichtbaarheid van vrouwen in de geschiedenis. Voor de historische wetenschap is daarnaast de ‘uitvinding’ van gender als analytische categorie van belang geweest, omdat daarmee ook de parameters van de geschiedschrijving konden worden geanalyseerd als productief voor de in- en uitsluiting van vrouwen en mannen. Joan Scotts artikel *Gender. A useful category of historical analysis* (1986), gaf de beslissende laatste zet voor een paradigmawisseling van vrouwen- naar (vrouwen- en) gendergeschiedenis. Op briljante wijze liet Scott zien dat het zichtbaar maken van vrouwen misschien de behoefte aan identificatie bevredigde, maar dat de wijze waarop dat geschiedde de sekseverhoudingen niet historiseerde, maar juist bevestigde in een tijdloze en asymmetrische verhou-

ding van mannen versus vrouwen, algemene geschiedenis versus vrouwen-geschiedenis, politieke geschiedenis zonder vrouwen versus sociale geschiedenis mét.

Scotts definitie van het concept gender betekent dat historici zich moeten realiseren dat de categorie ‘mensen’ altijd bestaat uit mannen en vrouwen die steeds opnieuw en altijd in relatie tot elkaar (en tot andere categorieën van verschil) werden en worden gedefinieerd en zo hun verschillende plaatsen in politiek, cultuur en samenleving werden en worden geweest. Daarnaast is gender een analytisch instrument om machtsverschillen in uit te drukken, ook daar waar mannen en vrouwen in geen velden of wegen te bekennen zijn. Omdat mannelijkheid en vrouwelijkheid in de westerse cultuur vrijwel altijd in een hiërarchische verhouding staan, waarbij het mannelijke steeds de algemene norm representeert waarvan het vrouwelijke afwijkt, is het mogelijk met behulp van metaforen en letterlijke of symbolische verwijzingen naar mannelijkheid en vrouwelijkheid, verschillen te creëren en te legitimeren.

Het is vooral met dit deel van de definitie van gender dat het hele veld van de geschiedenis kon worden opengelegd. De geschiedenis herschrijven werd het ambitieuze parool, en ‘niet alleen’ het aanvullen of het leveren van een (onschuldig) supplement in de vorm van ‘een handjevol uitzonderlijke vrouwen’ (Scott, 1996, p. 42, p. 189). Juist daarom was voor velen Scotts definitie van gender als analytische categorie intellectueel onweerstaanbaar. En juist daarom leek het ook politiek interessant omdat het naar integratie in het historisch onderzoek en beroep leek te leiden, in plaats van naar apartheid. De opkomst van intersectionaliteit als paradigma dat wijst op de gelijktijdige werking van verschillende categorieën als klasse, etniciteit, religie, leeftijd en gender heeft de noodzaak en de mogelijkheden voor toepassing nog verder vergroot (Crenshaw, 1991).

3 Integratie van gender in geschiedenis en geschiedschrijving – kritische geluiden

Het grote succes van vrouwen- en gendergeschiedenis, van niets in het begin van de jaren zeventig tot een onvoorstelbare tekstproductie in het jaar 2015, ondersteund door een krachtige nationale en internationale infrastructuur en enkele genderhistorici op ‘gewone’ geschiedenisleerstoelen of topposities in het wetenschappelijke veld, is onmiskenbaar. Desondanks is er in het laatste decennium opvallend vaak geweest op het feit dat er een hardnekkige onveranderlijkheid is in de wijze waarop vrouwen en

gender steeds weer in de marge terechtkomen van wat echt belangrijke geschiedenis is.

Zo nam in 2003 een keur van genderhistorici tijdens een symposium in Maastricht het NWO-onderzoeksprogramma 'Nederlandse cultuur in Europese context' vanuit het perspectief van gender onder de loep (Bosch, 2003). De samenvattende conclusie luidde dat er geen sprake was van integratie van vrouwen en vooral gender als relevante historische categorie in het onderzoek. Vrouwen/gender als perspectief kwam slechts in de marge en als 'apart thema' aan orde. 'Add a chapter on women and stir', zoals Frances Gouda (2003) deze in de VS al reeds lang achterhaalde praktijk kenschetste. Hiermee samen hing bovendien dat vrouwelijke onderzoekers sterk ondervertegenwoordigd waren in het gehele programma dat overigens zeer nationaal was georiënteerd. In de daaropvolgende jaren werden in het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* vergelijkbare conclusies getrokken (Nederveen Meerkerk & Schrover, 2003; Vos, 2004; Nederveen Meerkerk & Schrover, 2004; Vos, 2005).

De canon die in 2006 vanuit een door de regering ingestelde nationale commissie werd gepresenteerd, bleek te worden gekenmerkt door hetzelfde patroon. De Nijmeegse historica Geertje Mak velde er vanuit genderperspectief een vernietigend oordeel over (Mak, 2007). Vrouwen/gender was volgens haar slechts opgevat als een functie van het op 'mannenlevens' gebaseerde vooruitgangdenken waarin vrouwen alleen in het kader van feminisme en emancipatie zichtbaar worden. Bosch sloot hier in haar oratie bij aan door te laten zien dat Aletta Jacobs in de canon geheel is losgemaakt van de Nederlandse politieke en koloniale geschiedenis. Haar luik is daarmee een soort stapelplaats geworden voor enkele hapklare brokjes kennis over vrouwen en feminisme, waarin gender als constitutief element in de geschiedenis buiten beschouwing is gebleven (Bosch, 2005). Op deze sombere conclusie varieerde ook nog recenter Elise van Nederveen Meerkerk met haar these dat de onvoldoende integratie van gender in economische geschiedschrijving voortkomt uit '*mutual discomfort*' tussen genderhistorici en economische historici (Nederveen Meerkerk, 2014, p. 195).

4 Gender- en vrouwengeschiedenis in het academisch curriculum in Nederland: opzet van dit onderzoek

Op het academische onderwijs toegespitst, stelde Marga Altena in 2005 in een artikel over de integratie van vrouwen- en gendergeschiedenis in het curriculum van Nederlandse universiteiten:

In een tijd waarin docenten worden afgerekend op studentenquota en waarin onderwijsprogramma's langs de bezuinigingsmeetlat worden gelegd, blijkt het vak vrouwengeschiedenis een makkelijk slachtoffer.

(Altena, 2005, p. 112)

Altena interviewde een achttal (voormalige) studenten en docenten en moest constateren dat de meeste somber gestemd waren over de vooruitzichten van onderwijs in gendergeschiedenis. Wij willen tien jaar later de balans opmaken. Hoe is het gesteld met vrouwen- en gendergeschiedenis in het curriculum van opleidingen geschiedenis aan Nederlandse universiteiten? Werpt de 'dubbele opdracht' van genderstudies/gendergeschiedenis: zowel ontwikkeling als aparte discipline, als integratie in de bestaande disciplines of de befaamde en-en strategie, vruchten af? Onder integratie verstaan wij het *mainstreamen* van gender in het onderwijs, dat betekent de vanzelfsprekende behandeling van gender/vrouwen/vrouwelijkheid/mannelijkheid/intersectionaliteit in alle relevante vakken. Aparte vakken die geheel aan gender/vrouwen/vrouwelijkheid/mannelijkheid/intersectionaliteit zijn gewijd, zien wij niet als in strijd met integratie – maar als ondersteuning van het belang dat een opleiding hecht aan onderwijs over genderperspectieven op de geschiedenis.

Wij hebben ons beperkt tot een onderzoek naar vrouwen- en gendergeschiedenis in het reguliere (verplichte) curriculum van geschiedenisstudenten aan verschillende Nederlandse universiteiten. In de afgelopen maanden hebben we per email en telefonisch vragen gesteld aan vertegenwoordigers van alle opleidingen: studievoorzitters, universitaire docenten en hoogleraren. Deze personen zijn verbonden aan: de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR), de Radboud Universiteit Nijmegen (RU), de Rijksuniversiteit Groningen (RuG), de Universiteit van Leiden (UL), de Universiteit van Utrecht (UU), de Universiteit van Amsterdam (UvA) en de Vrije Universiteit (VU).² Deze universiteiten bieden allen een bachelor- en een masteropleiding geschiedenis aan. Wij hebben de volgende vragen gesteld: Welke vakken behandelen gender? Zijn dit verplichte vakken of keuzevakken? Zijn er studieonderdelen die gender als uitgangspunt heb-

ben? In welk jaar worden deze aangeboden? Aan de hand van dezelfde vragen hebben we ook websites, brochures en de meest recente studiegidsen van al deze universiteiten geanalyseerd. We hebben bewust niet alleen op deze bronnen gesteund, maar juist ook op interviews, omdat de korte teksten in studiegidsen en brochures vaak een te beperkt inzicht geven.

Daarnaast is voor alle universiteiten een inventarisatie gemaakt van de in online scriptie-repositories terug te vinden bachelor- en masterscripties van het jaar 2015, om te zien in hoeverre gender/vrouwen/vrouwelijkheid/mannelijkheid/intersectionaliteit daarin aan bod komen. Ook hebben we een aantal schrijvers van dergelijke scripties benaderd om aan hen te vragen: Waar in je opleiding maakte je kennis met gender als historische categorie? In welk jaar? Bij welk vak? Welke docent? Hoe werd gender wel of niet bij hoorcolleges aan de orde gesteld? Worden er binnen de studie geschiedenis voldoende handvatten gegeven om met gender aan de slag te gaan? Voelde je je aangemoedigd om met gender als historische categorie aan de slag te gaan? Had je scriptiebegeleider voldoende gender-expertise om deze scriptie te kunnen begeleiden?³ De antwoorden van elf respondenten – voor elke universiteit in elk geval één – kunnen extra licht werpen op de vraag waar we aan het einde van dit artikel op reflecteren: wat houdt de integratie van gender in het geschiedeniscurriculum concreet in?

5 Zichtbaarheid en onzichtbaarheid van gender in het curriculum van de bachelors

Bacheloropleidingen geschiedenis in Nederland zijn niet allemaal op dezelfde manier vormgegeven. Geschiedenis ‘vanuit een globaliserend perspectief’ (tegenwoordig International Bachelor History) aan de EUR en ‘Geschiedenis’ aan de VU zijn breed en meer expliciet interdisciplinair georiënteerd dan ‘Geschiedenis’ aan de RU, RuG, UL en UvA. Op basis van de studiegidsen constateren wij dat de meeste universiteiten in de bachelorfase van de studie geschiedenis geen verplicht vak aanbieden waarin gender als historische categorie of gendergeschiedenis als benadering centraal staan. De RU is de enige opleiding met een verplicht vak ‘Gendergeschiedenis’ voor alle tweedejaars bachelorstudenten geschiedenis (Studiegids bachelor RU, 2015-2016).⁴ In de vakomschrijvingen van de major komen we in de studiegidsen af en toe verwijzingen naar gender als onderwerp tegen, vooral bij thematische vakken die onder de noemer

'Cultuurgeschiedenis' (Studiegids bachelor VU, 2015-2016) of 'Sociale geschiedenis' vallen (Studiegids bachelor UL, 2015-2016). Afgaand op de studiegids zien we bij de meeste universiteiten dat het onderwerp gender aan bod komt in de keuzevakken binnen de eigen opleiding. Het gaat vaak, maar niet altijd, om kleinschalige werkcolleges met onderwerpen zoals bijvoorbeeld 'Grenzen trekken. Gender, klasse en etniciteit' en 'Sin city? Seks, geweld en diefstal in de vroegmoderne stad' in Leiden (Studiegids bachelor UL, 2015-2016). Bij de RuG en de UvA vonden wij in het studiejaar 2015-2016 niet één vak met gender, vrouw, vrouwelijkheid, mannelijkheid of intersectionaliteit in de titel of vakomschrijving.

Klopt dit beeld wel met de praktijk van het onderwijs zoals docenten en studiecoördinatoren die beschrijven? Docenten bij de EUR, de UL, de UU en de VU lieten ons weten dat deze opleidingen ervoor hebben gekozen om gender volledig te integreren in het bestaande curriculum, wat volgens hen betekent dat gender in principe in alle relevante vakken aan de orde zou moeten komen. Ze vermelden daarbij dat ze natuurlijk niet meekijken in de colleges van al die anderen en dat het gaat om algemeen ongeschreven beleid. Bij alle vier de universiteiten zou het concept in principe ook al in het eerste studiejaar aan de orde gesteld worden (Contactpersonen EUR, UL, UU en VU). Deze docenten noemen allen verschillende voorbeelden van vakken waar gender zeker aan de orde gesteld wordt, die wij op basis van onze analyse van de studiegidsen niet hadden opgespoord. Voor de EUR worden bijvoorbeeld verplichte vakken uit het tweede jaar als 'Historical representation and imagination' en 'Religion, culture and global encounters' genoemd (Contactpersoon EUR). De eerstejaars hoorcolleges 'Oude geschiedenis', 'Vaderlandse geschiedenis' en 'Middeleeuwse geschiedenis' worden als voorbeelden genoemd van verplichte vakken waar in Leiden in elk geval aandacht voor gender is (Contactpersoon UL). Aan de UU wordt het verplichte derdejaars vak 'De geschiedenis van het moderne consumentisme' als voorbeeld genoemd (Contactpersoon UU). Aan de VU, 'Democracy' en 'History and theory' wat ook verplichte vakken uit het tweede jaar zijn (Contactpersoon VU). Daarnaast lepelen onze contactpersonen met gemak een lijstje van docenten op die zeker aandacht besteden aan gender in hun colleges.

Er wordt dus wel heel wat meer onderwijs over gender gegeven dan de studiegidsen laten zien. Ook in Groningen waar in de studiegids geen genderonderwijs te vinden was, en waar ook geen expliciet geformuleerd beleidsdoel bestaat om gender zoveel mogelijk te integreren in het onderwijsprogramma, wordt in het verplichte eerstejaars vak 'Moderne geschiedenis' wel degelijk aandacht besteed aan gender, net als in het verplichte

'historiografieccollege'. Ook in tweedejaars hoorcolleges binnen de themacolleges 'Cultuurgeschiedenis', 'Geschiedenis van politieke cultuur' en 'Economische en sociale geschiedenis' is hier en daar aandacht voor gender. In welke mate dit gebeurt is niet bekend. Aan de UvA zijn er evenmin expliciete afspraken over onderwijs over gender en de integratie van gender in het curriculum, zo vertelt onze contactpersoon (I) aan de UvA. Niettemin is er een heel aantal collega's dat vrouwen- en gendergeschiedenis een warm hart toedraagt en elk semester zijn er wel keuzevakken waarin gender aan de orde wordt gesteld (Contactpersoon I UvA). De tweede contactpersoon aan de UvA geeft aan dat in het verplichte eerstejaarsvak 'Inleiding in de Geschiedenis I' aandacht is voor gender, alsook in het tweedejaarsvak 'Nederlandse Geschiedenis' en het derdejaarsvak 'Wetenschapsfilosofie'. In dit laatste college komt gender als zelfstandig onderwerp aan bod, daarnaast wordt het onder meer als casus gebruikt om 'problemen rond structuur, identiteit en agency uit te leggen'. (Contactpersoon II UvA). Toch zegt onze andere contactpersoon (I) ook dat dit niet zo ver gaat dat alle studenten aan het einde van hun studie kennis hebben van, bijvoorbeeld, de ontwikkeling van vrouwengeschiedenis naar gendergeschiedenis.

Hoewel dit alles er dus allemaal op duidt dat gender in het bacheloronderwijs wel degelijk een zekere plaats heeft verworven, vragen wij ons af of het streven naar integratie van gender in *alle* relevante vakken niet gebaat zou zijn bij meer expliciete afspraken en zichtbaarheid. Naast de positieve geluiden horen we ook bedenkingen en we vragen ons daarom af in hoeverre integratie wel expliciet als onderwijsdoel is geformuleerd en als zodanig bekend is bij alle docenten en door alle docenten gedragen wordt. Wat blijkt is dat het vooral individuele docenten zijn die bepalen of en hoe gender aan de orde wordt gesteld. Daarnaast leidt deze geïntegreerde aanpak ertoe dat gender vooral wordt behandeld in relatie tot een bepaald onderwerp, periode, plaats of gebeurtenis⁵. De vraag rijst in hoeverre de bestaande geïntegreerde benadering ruimte biedt voor een zodanig systematische introductie van gendertheorie binnen het historisch onderzoek dat die tot het inzicht kan leiden dat gender niet alleen altijd en overal een relevante categorie van analyse is, maar dat studenten ook begrijpen dat het bestaande conceptuele instrumentarium daar vaak nog niet op is berekend en dat gender derhalve fundamenteel ingrijpt in de kennis van geschiedenis.

6 Een minor genderstudies voor geschiedenisstudenten?

Vier van de zeven universiteiten, de RU, UL, UU en UvA, bieden één of meer facultaire genderstudiesminoren aan waartoe studenten geschiedenis in principe toegang hebben (Studiegids RU, UL, UU en UvA, 2015-2016). Bij de EUR, de RuG en de VU is noch aan de faculteiten, noch op universitair niveau, sprake van een genderstudiesminor (Studiegids EUR, RuG en VU, 2015-2016). Toegangseisen voor de minoren verschillen per universiteit. Aan de UvA is de minor bijvoorbeeld bij sociale wetenschappen ondergebracht en hoewel nergens staat dat deze minor niet toegankelijk is voor studenten van andere faculteiten, wordt wel expliciet genoemd dat enige affiniteit met en kennis van sociale wetenschappen en/of politicologie aanbevolen is. Het eerste college uit de reeks is weliswaar gericht op studenten zonder enige voorkennis, maar ook hier wordt enige affiniteit met sociale wetenschappen aanbevolen (Studiegids UvA, 2015-2016).

Daarentegen lijkt de RU er juist op gericht om zoveel mogelijk studenten toegang te geven tot vakken over gender. In Nijmegen zijn er zelfs drie genderstudiesminoren; 'Genderstudies Letteren' binnen de Faculteit Letteren, 'Gender, cultuur en maatschappij' bij de Faculteit Sociale Wetenschappen en 'Gender in de westerse traditie' binnen de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen. Alle minoren staan open voor studenten van alle faculteiten. Het lijkt er wel op dat als geschiedenisstudenten aan de RU voor een genderminor kiezen, zij vooral voor de letterenvariant gaan. In 2015 waren er slechts 5 geschiedenisstudenten op 34 deelnemers (Contactpersoon II RU). Volgens onze contactpersoon (II) kan dat komen doordat gender een duidelijke component is binnen de gehele opleiding geschiedenis.

Aan de UU worden twee voor onze studie relevante minoren aangeboden: 'Gender studies' en 'Postcolonial studies'. Beide minoren worden als een belangrijke basis gezien voor toelating tot de UU master genderstudies, maar deze keuze dient al vroeg te worden gemaakt. Minoren zijn voor geschiedenisstudenten natuurlijk altijd minder zichtbaar dan de majorvakken. Maar omdat iedere geschiedenisstudent verplicht is tenminste één minor te volgen die niet gebonden is aan de eigen opleiding zullen de minoren op het gebied van genderstudies toch wel bekend zijn. Kijkend naar de cijfers van de afgelopen twee jaar wordt echter duidelijk dat weinig geschiedenisstudenten voor een genderminor kiezen. In 2014 waren 2 van de 23 deelnemers aan de minor 'Gender Studies' geschiedenisstudenten en in 2015 slechts 1 van de 28 deelnemers. De minor 'Postcolonial studies' doet het beter. In 2014 waren 8 van de 15 deelnemers geschiedenisstudenten. In 2015 ging het om 1 geschiedenisstudent op 8 deelnemers (Contactpersoon UU).

7 Gender in de masteropleiding

Het merendeel van de geschiedenisstudenten kiest voor een master die in het verlengde ligt van de gevolgde bachelor. Kijkend naar de studiegidsen valt op dat Nijmegen wederom de universiteit is waarbij gender het meest zichtbaar naar voren wordt gebracht in de beschrijvingen van de geschiedemasters. De thema's die besproken worden zijn uiteenlopend: gender, kolonialisme en migratie; lichaam, gender en wetenschap; geschiedenis van de (homo)seksualiteit (m/v); mannen en mannelijkheid alsook travestie, hermafroditisme en transgender (Studiegids Genderstudies RU, 2016-2017). Uit de gesprekken met onze contactpersonen van de andere opleidingen blijkt echter wederom dat hoewel gender niet per definitie zichtbaar is in de studiegidsen, gender wel degelijk aan de orde wordt gesteld. In de masters geschiedenis, of ze nou gericht zijn op onderzoek, onderwijs of maatschappij, is de geïntegreerde aanpak opnieuw het streven bij de EUR, UL, UU en VU (Contactpersonen EUR, UL, UU en VU). Onze contactpersoon aan de UvA wil hier niet van spreken, maar ook daar krijgen docenten tijdens de masterfase ruimte om over de eigen expertise te onderwijzen, wat theoretische verdieping mogelijk maakt. Het is dan net als in de bachelorfase uiteindelijk aan docenten zelf om gender al dan niet aan de orde te stellen (Contactpersoon I UvA). Dit is ook het geval aan de RuG. Tijdens de masterfase kan er gekozen worden uit een twaalftal onderzoekscolleges waarbij altijd wel een onderwerp zal zitten met een sterke gendercomponent.⁶ Ditzelfde geldt voor het aanbod van methodencolleges. Daarnaast biedt de RuG masterstudenten geschiedenis de mogelijkheid stage te lopen en een dergelijke stage kan een gender-gerelateerd onderwerp hebben. Een soortgelijke situatie geldt ook voor de EUR volgens onze contactpersoon aldaar, waar gender is ondergebracht in de master 'History of society'. Gender wordt aan de orde gesteld in bijvoorbeeld het college 'Text and context'. Daarnaast werkt ook de EUR met een stageprogramma en kan er door studenten stage gelopen worden bij instellingen zoals Atria. De UU heeft gender met name geïntegreerd in de master 'Cultuurgeschiedenis' waar het wederom aan docenten zelf wordt overgelaten om te bepalen hoe gender aan de orde wordt gesteld. In de mastercolleges 'Modernity: concepts & perspectives' en 'Utopian thought and modern culture' wordt gender in elk geval behandeld (Contactpersoon UU). Aan de VU wordt in de colleges 'Theorie' en 'Historiografie' gender samen met andere categorieën van verschil als ras, etniciteit en klasse aan de orde gesteld. De VU produceert daarmee geen genderhistorici, maar dat is ook niet de intentie, aldus onze contactpersoon. In plaats daarvan is gender een onderwerp waar iedere

geschiedenisstudent mee te maken zal krijgen en indien gewenst zijn er altijd mogelijkheden voor studenten om hun kennis over gender verder uit te diepen.

8 Gender in geschiedeniscripties

De vraag blijft of dat verder uitdiepen ook gebeurt. De bachelor- en masterscripties die ieder jaar door geschiedenisstudenten worden geschreven, vormen een goede indicatie in hoeverre gender een onderwerp is dat door studenten gebruikt wordt. We hebben van alle hier besproken universiteiten de scripties voor het jaar 2015 bekeken, waarbij we afhankelijk waren van de mogelijkheden en beperkingen van de individuele 'scriptie-repositories'.⁷ Niet alle universiteiten kiezen er bijvoorbeeld voor om de bachelorscripties online te zetten en niet alle scripties waren daadwerkelijk in te zien. Soms waren alleen titel, samenvatting en kernwoorden beschikbaar. Er is voor een kalenderjaar gekozen en niet voor een collegejaar, omdat de meeste scriptie-repositories niet geordend kunnen worden op collegejaar.

Telkens zijn alle beschikbare master- en/of bachelorscripties van geschiedenisstudenten die in het systeem geregistreerd staan onder het jaar 2015 bekeken. Er is steeds naar de volgende woorden gezocht: gender, vrouw (en), mannelijkheid, vrouwelijkheid, vrouwenbeweging, emancipatie, feminisme en intersectionaliteit of dezelfde woorden vertaald naar het Engels. In eerste instantie is gekeken of de zoekwoorden voorkwamen in de titel, omschrijving of kernwoorden. Als de scriptie digitaal beschikbaar was is deze bijna altijd geopend, om door middel van de toetsencombinatie ctrl + f de scriptie op bovengenoemde woorden te doorzoeken. Als er hierna nog twijfel bestond is specifiek naar de inleiding, hoofdvraag, methode, conclusie en literatuurlijst gekeken om een beter beeld van de scriptie te krijgen.

Online beschikbare bachelorscripties met gendercomponent

Universiteit	BA totaal	BA gender	Percentage
RU*	66	7	10,61%
UVA	-	-	-
VU	-	-	-
UU*	183	15	8,20%
EUR	-	-	-
UL**	153	10	6,54%
RuG	-	-	-

Bron: zie lijst scriptie-repositories in literatuurlijst

Online beschikbare masterscripties met gendercomponent⁸

Universiteit	MA totaal	MA gender	Percentage
RU*	30	7	23,33%
UVA	80	9	11,25%
VU*	11	0	0%
UU	-	-	-
EUR	26	7	26,92%
UL	83	12	14,46%
RuG	22	4	18,18%

Bron: zie lijst scriptie-repositories in literatuurlijst* Niet alle scripties in te zien. In een klein aantal gevallen alleen titel, samenvatting en kernwoorden.** Scripties allen onder embargo en dus alleen titel, samenvatting en kernwoorden zichtbaar.- Geen scripties beschikbaar

Het is lastig om een duidelijk conclusie te verbinden aan deze resultaten aangezien het onduidelijk is hoeveel scripties er niet in de repositories zijn opgenomen. Hoewel er maar weinig universiteiten zijn die bachelorscripties online hebben staan, vallen de verschillen in aantallen tussen de bachelor- en masterfase wel op. Aangezien de master over het algemeen meer ruimte biedt voor verdieping is dit misschien niet verwonderlijk. Het percentage genderscripties in de bachelorfase ligt gemiddeld op 8,45%. In de masterfase stijgt dit aantal tot 13,45% met enkele uitschieters naar zelfs bijna 27% in het geval van de EUR. Bij de EUR valt sowieso op dat er vaak voor verrassende benaderingen wordt gekozen of gebruik wordt gemaakt van origineel bronmateriaal, zoals visuele en materiële bronnen die inzicht geven in populaire cultuur en perspectieven van 'onderaf'.⁹ Iets dergelijks geldt voor de RU die met 23% hoog scoort. Hier valt op dat veel scripties gebruik maken van gendergerelateerde concepten zoals identiteit, etniciteit en ideeën over beeldvorming en 'othering'. Dit kan het resultaat zijn van de duidelijke nadruk die de opleiding in het onderwijs legt op gender en processen van in- en uitsluiting. De VU komt het slechtst uit de bus, maar vraag blijft of het aantal gevonden scripties representatief is.¹⁰ De gemiddelde percentages van 8,45% en 13,45% zijn teleurstellend te noemen.

9 Ervaringen van studenten

Studenten geschiedenis die een scriptie schreven waarin gender aan bod kwam hebben we tot slot een aantal vragen laten beantwoorden over hun persoonlijke ervaringen met gender in het curriculum van hun opleiding.¹¹ In totaal vonden we elf respondenten bereid om een vragenlijst in te vul-

len, van elke universiteit in elk geval één. Vrijwel alle ondervraagde studenten zijn positief over de begeleiding die zij ontvingen bij hun scriptie en zeggen dat de docent(en) voldoende expertise hadden om deze te begeleiden. Een bachelorstudente die in 2015 een bul aan de UU haalde vertelt dat tussen de scriptieonderwerpen waaruit gekozen moest worden geen genderonderwerp zat en dat de uiteindelijke begeleider van deze scriptie geen genderexpertise had. Ook zijn alle respondenten in staat vakken te noemen waar ze kennis maakten met gender als analytische categorie, maar twee van de elf studenten geven wel aan dat dit eigenlijk pas in de master gebeurde. Eén van hen studeerde aan de UU (bul in 2014), de ander deed een premaster-traject aan de VU en hoefde dus niet alle vakken uit de bachelor te volgen.

Op de vraag hoe gender in verplichte vakken met hoorcolleges aan de orde gesteld werd, antwoorden de respondenten die een bachelor geschiedenis aan de EUR, RuG, UU en UvA volgden dat dit niet of weinig voorkwam. De bachelorstudente aan de EUR vertelt: 'Altijd zeer kort, beperkt tot feitelijkheden, zoals jaartallen over kiesrecht.' Een respondente die in 2014 een bachelorbul aan de UU behaalde stelt: 'Gender werd wel genoemd in het rijtje van andere ondergeschoven onderwerpen tijdens een vak over cultuurgeschiedenis. Maar niet uitvoerig behandeld.' De studente die in 2013 een bachelor aan de RuG afrondde concludeert: 'In de algemene hoorcolleges werd gender meestal niet genoemd', terwijl een andere studente die in 2015 een bachelorbul aan dezelfde universiteit haalde het ervoer als 'altijd meer een soort zijpaadje'. Een student van de VU vertelt: '...het onderwerp 'gender' [werd] niet vaak aangesneden.' De bachelorstudent aan de UvA heeft geen herinnering aan aandacht voor gender in verplichte hoorcolleges. Onze respondent die een bachelor en master aan de UL volgde stelt dat gender 'binnen de sociale geschiedenis als subcategorie' valt. De twee respondenten van de RU zijn opvallend positiever over de integratie van gendergeschiedenis in deze verplichte vakken. Degene die in 2014 een bachelor aan de RU afrondde, stelt: 'Wanneer de vaste docenten met specialisatie gendergeschiedenis tijdens een vak een hoorcollege gaven, kwam gender aan de orde. In andere gevallen was de invalshoek meestal cultuur, politiek of sociaal-economisch (de drieslag in Nijmegen).' Studenten van alle universiteiten behalve de RU geven aan dat er weinig, maar vaak wel één of twee, keuzevakken waren waarin gender aan de orde werd gesteld. Over keuzevakken vertelt onze respondent aan de VU: 'In mijn herinnering leek "gender" soms eerder een verplicht onderwerp "dat maar even behandeld diende te worden". Er werd dan één tekst in een collegereeks aan besteed, om het vervolgens links te laten liggen.'

Op de vraag of er binnen de studie geschiedenis voldoende handvatten gegeven worden om met gender aan de slag te gaan zeggen de drie respondenten van de RU volmondig ja. De student die een bachelor aan de UvA volgde zegt: ‘Tijdens de bachelor zeker niet. Gendergeschiedenis valt voor veel mensen niet onder de categorie “echte geschiedenis”, waar de Gouden Eeuw, WOII en de oorlog in Nederlands-Indië dat bijvoorbeeld wel doen.’ Eén van onze respondenten aan de RuG – die in 2013 afstudeerde – schrijft: ‘Ik denk dat er wel ruimte voor is, maar dat het vooral vanuit het eigen initiatief van de studenten moet komen.’ Terwijl ook onze respondent aan de VU stelt dat er daar veel vrijheid en ruimte gegeven wordt om aan de slag te gaan met gender. De voormalige bachelorstudente die in 2014 afstudeerde aan de UU stelt: ‘Nee, niet per se. Er zijn niet zoveel keuzevakken die met gender te maken hebben. Gender wordt weleens genoemd, maar je moet er zelf achteraan gaan.’ Een tweede respondent van de UU – die in 2015 afstudeerde – bevestigt dit en geeft aan het jammer te vinden dat er geen vak is waarin gendergeschiedenis centraal staat. Onze respondente bij de EUR zegt ten slotte: ‘Nee. Gender en man-vrouwverhouding wordt wel besproken, maar zoals eerder aangegeven, altijd heel kort en bondig. Wat ik geleerd heb over gender komt door zelfstudie naar aanleiding van scriptieonderwerpen of essays waarbij ik er expliciet voor koos om juist die invalshoek te kiezen.’ Een studente die bachelor en master aan de UL volbracht heeft het idee dat gendergeschiedenis niet dezelfde status heeft als andere specialismen zoals bijvoorbeeld ‘Economische geschiedenis’.

Hoewel het goed is om te constateren dat deze studenten vrijheid en ruimte ervaren om met gender aan de slag te gaan, vragen wij ons af of dat nou ook betekent dat de integratie van gender in het curriculum geslaagd is. De antwoorden zijn gegeven door studenten die uiteindelijk gekozen hebben om gender als onderwerp te behandelen in hun scriptie en geven dus geen informatie over de vraag waarom niet meer studenten dat doen. Op een vraag over acceptatie van gender als categorie onder studenten vertelt een respondent van de EUR uitgebreid over de negatieve reacties van medestudenten, toen er tijdens colleges in de master discussies over gender ontstonden, waardoor deze respondent het ‘vervelend vond om gender ter sprake te brengen’. Een studente die een bachelor aan de UU en een master aan de UvA volgde, schreef: ‘Ik denk dat het [gender als analytisch categorie] niet echt met open armen ontvangen wordt, totdat leraren het er uitgebreider over hebben. Hierdoor komen studenten meer te weten over gender en krijgt de studierichting wellicht een beter imago.’ Een respondente van de RU die haar bachelor in 2014 en master in 2015

voltooide vertelt: 'Het is een nuttige en interessante categorie, maar het wordt snel gekoppeld aan feminisme, zeker omdat het eigenlijk alleen door vrouwelijke docenten wordt gegeven.' Deze respondenten wijzen er dus op dat gender door hen niet altijd als een geaccepteerde categorie van historisch onderzoek wordt ervaren.

10 Besluit: de geïntegreerde aanpak in breder perspectief

Uit ons onderzoek is gebleken dat volgens onze zegslieden aan de EUR, UL, UU en VU ingezet wordt op een 'geïntegreerde aanpak' van genderperspectieven/gendertheorie in het curriculum. Het gaat hierbij om algemeen ongeschreven beleid. Onze contactpersoon (I) bij de UvA geeft daarnaast expliciet aan dat daar geen formeel geformuleerd beleid op dit gebied is, datzelfde is ook het geval bij de RuG. Alleen de RU kan bogen op een verplicht vak 'gendergeschiedenis' voor alle tweedejaars studenten geschiedenis. De meeste informanten lieten weten het streven naar integratie van gender in het curriculum als positief te zien. Maar wat houdt integratie nou precies in? Uit het onderzoek blijkt dat de keuze om gender al dan niet aan de orde te stellen vooral bij de individuele docenten ligt. Nergens kan worden verwezen naar formele afstemming of afspraken hieromtrent.

Een goede manier om nader te bezien in hoeverre er wel sprake is van een expliciete beleidskeuze is door te kijken naar de visitatierapporten van de verschillende universiteiten. Uit onze screening daarvan blijkt echter dat er over een geïntegreerde aanpak van gender in geen enkele van deze visitatierapporten iets staat. Alleen het visitatierapport van de RU in Nijmegen noemt gender en gendergeschiedenis, wat niet verrassend is gezien het feit dat deze opleiding de enige is met een vak gendergeschiedenis in de major.¹²

Als integratie wordt begrepen als algemeen ongeschreven beleid, kun je je afvragen hoe aannemelijk het is dat studenten ook echt een systematisch of diepgaand inzicht krijgen in gender als historische categorie of zelfs in gendertheorie? Eén informant was niet enthousiast over integratie als doel op zich, omdat zij denkt dat het gender onzichtbaar maakt en dat integratie gemakkelijk van toverwoord tot verdwijntruc wordt (Contactpersoon UU). Hiermee zijn we terug bij het aloude dilemma of vrouwen- en genderstudies, om de wetenschap en de wereld te veranderen, nu juist integratie moet nastreven of noodzakelijkerwijs autonoom moet blijven, of juist beide moet doen (o.a. Tuin, 2005).

Als graadmeter voor het succes van het streven naar integratie van

gender in het curriculum hebben we gekeken naar de bachelor- en masterscripties van de verschillende universiteiten. Hierbij viel op dat er weliswaar een duidelijk verschil is waar te nemen tussen de bachelorfase waarbij 8,45% van de door ons gevonden scripties een gender gerelateerd onderwerp hadden en de masterfase waar dit aantal stijgt naar 13,45%, maar dat de uitkomsten overall teleurstellend zijn. Hoe heeft nu binnen deze uitkomsten de RU met de explicietere aanpak van gender het gedaan? De scripties laten zien dat de RU hoog scoort, maar niet hoger dan de EUR waar juist een geïntegreerde aanpak wordt voorgestaan.

Zelfs als onze informanten zeggen dat integratie van gender in het curriculum een van de uitgangspunten is van het onderwijs, dan is het volgens ons van belang om te weten wat daar dan van terecht kan komen zonder dat er formeel iets op papier staat, gegeven het feit dat 'gender' nog steeds een omstreden categorie is waarover de meningen soms zeer uiteen kunnen lopen. Want als het niet op papier staat, hoe weten alle docenten dat dan? Hoe kan een impliciet uitgangspunt worden gemonitord of onder collega's ter sprake worden gebracht? Het lijkt bovendien vanzelfsprekend dat een geïntegreerde aanpak pas echt succesvol is, als er genoeg gender-expertise aanwezig is juist ook onder de docenten die zich er niet speciaal op toeleggen. De vraag is 'hoeveel' dat zou moeten zijn en hoe je dat kunt vaststellen.

Volgens ons betekent dit alles dat de geïntegreerde aanpak die de meeste opleidingen noemden als uitgangspunt voor gendergeschiedenis in het curriculum van de opleiding meer een uiting is van *wishful thinking* dan van iets anders. De vraag of integratie een toverwoord is of verdwijntruc is hiermee beantwoord: het is beide tegelijk. Integratie van gender lijkt niet alleen een veelbelovend wondermiddel, maar omdat het ongedefinieerd, niet geëxpliciteerd en onbediscussieerd blijft, lijkt het ook een schaamlap voor wat er niet of nauwelijks is te vinden: een systematische aanpak van gendergeschiedenis in het curriculum van de Nederlandse universiteiten. Het lijkt ons goed hierover expliciet een discussie te voeren met elkaar en met de opleidingen.

Noten

1. We spreken in dit artikel van vrouwen- en gendergeschiedenis, omdat we het belang van de analytische categorie gender en gendertheorie onderschrijven, maar ook het belang van het zichtbaar maken van vrouwen in de geschiedenis onderkennen.
2. Zie bibliografie voor lijst met contactpersonen.
3. Er is gekozen om studenten te benaderen omdat zij het onderwijsprogramma van binnenuit kennen. Zij bieden een perspectief dat docenten niet kunnen geven. Er is specifiek gekozen voor studenten die een 'genderscriptie' schreven, omdat zij laten zien bekend te zijn met gender/vrouwengeschiedenis en daardoor ook kunnen reflecteren op hoe en waar ze deze kennis wel of niet hebben opgedaan. Alle studenten zijn per e-mail benaderd en hebben een in te vullen vragenlijst toegestuurd gekregen.
4. Deze cursus – sinds 1993 een verplicht vak – is opgericht o.l.v. M. Grever, destijds UD Gendergeschiedenis aan de Radboud Universiteit.
5. De meeste universiteiten delen de bachelor in aan de hand van de te behandelen historische gebeurtenissen en periodes.
6. Door deze colleges voor een deel als 'halve colleges' aan te bieden wordt het aantal onderwerpen nog verder vergroot.
7. Dit onderzoek is uitgevoerd op 17 en 18 februari 2016. De landelijke scriptie database bleek te onvolledig om mee te werken.
8. Researchmasters zijn niet meegenomen, vanwege het vaak interdisciplinaire karakter. Scripties die in de online bewaarplaatsen onder het label van de opleiding 'geschiedenis' of bijvoorbeeld bij de EUR 'maatschappijgeschiedenis' vielen zijn geteld.
9. Dit kan het resultaat zijn van de wijze waarop het scriptieproces wordt georganiseerd (Contactpersoon EUR).
10. Overigens telt natuurlijk ook mee dat niet iedere docent evenveel scripties begeleidt, zodat ook daardoor verschillen in hoeveelheden begeleide genderscripties optreden.
11. De ondervraagde studenten zijn benaderd via de e-mail en hebben allemaal dezelfde vragenlijst ingevuld. Een deel van deze vragen staan eerder in dit artikel genoemd. Zie bibliografie voor een lijst van respondenten. De gegevens van de studenten zijn geanonimiseerd op verzoek van één van hen.
12. Via de website <https://www.nvao.net/> zijn alle meest recente visitatierapporten van de bachelor en master opleidingen geschiedenis aan de verschillende universiteiten doorzocht op 'gender' d.m.v. de toetsencombinatie CTRL + F (voor het laatst geraadpleegd op 08/01/2016).

Gesprekken en e-mails met contactpersonen

- G. Blok (UvA), telefonisch contact op 29/02/2016
 M. Grever (EUR), e-mailcontact op 18/09/2015 en 07/10/2015
 C. Krops (RU, Contactpersoon I), e-mailcontact in de periode 09/11/2015-15/01/2016
 S. Legêne (VU), e-mailcontact op 23/11/2015
 A. Nobel (UvA, Contactpersoon II), e-mailcontact op 7/03/2016
 L. Plate (RU, Contactpersoon II), e-mailcontact op 27/01/2016
 M.L.J.C. Schrover (UL), telefonisch contact op 23/09/2015
 M.L. Waaldijk (UU), telefonisch contact op 04/01/2016

Ondervraagde studenten

BA-studente aan de EUR, afgestudeerd in 2014 & MA-studente aan de EUR, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de UU, afgestudeerd in 2014 & MA-studente aan de UvA, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de UU, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de UL, afgestudeerd in 2009 & MA-studente aan de UL, afgestudeerd in 2015

BA-student aan de UvA, afgestudeerd in 2013 & MA-student aan de UvA, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de RU, afgestudeerd in 2013 & MA-studente aan de RU, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de RU, afgestudeerd in 2014 & MA-studente aan de RU, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de RU, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de RuG, afgestudeerd in 2013 & MA-studente aan de UL, afgestudeerd in 2015

BA-studente aan de RuG, afgestudeerd in 2014

Premaster-student aan de VU & MA-student aan de VU, afgestudeerd in 2014

Brochures en studiegidsen

www.eur.nl

www.universiteitleiden.nl

www.uu.nl

www.uva.nl

www.vu.nl

www.ru.nl

www.rug.nl

Studiegids Genderstudies RU 2016-2017

Scriptie-repositories

<http://scripties.let.eldoc.ub.rug.nl/>

<http://theses-test.ubn.ru.nl/>

<http://thesis.eur.nl/>

<https://openaccess.leidenuniv.nl/>

<http://dare.ubvu.vu.nl/>

<http://studenttheses.library.uu.nl/search.php>

<http://www.dare.uva.nl/cgi/b/bib/bib-idx?c=uvascript;cc=uvascript;sid=cf51e13a9a6008d7-b683676e7379bb7c;lang=en;page=index>

Bibliografie

Altena, M. (2005). De druppel en de steen. Ervaringen met het onderwijs in vrouwengeschiedenis.

Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 25, 94-114.

Bosch, M. (Ed.) (2003). 'De ijkpunten geijkt... Evaluatie van het NWO-onderzoeksprogramma

- 'Nederlandse cultuur in Europese context' uit het perspectief van vrouwengeschiedenis en genderstudies.' *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 29:1, 1-20.
- Bosch, M. (2010). Sterke verhalen. Mythen en mogelijkheden van geschiedenis. Oratie RUG, 21 september 2010 (niet gepubliceerde PDF).
- Crenshaw, K. (1991). 'Mapping the margins. Intersectionality, identity politics, and violence against women of color.' *Stanford law review* 43:6, 1241-1299.
- Gouda, F. (2003). 'Add a chapter on women and stir.' *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 29:1, 54-63.
- Kloek, E. (Ed.) (2013). *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*. Nijmegen: Vantilt.
- Mak, G. (2007). Gender in and beyond the canon. Or how to make women (in)visible in history. In M. Grever and S. Stuurman eds., *Beyond the canon. History for the twenty-first century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 128-142.
- Megens, I. (1985). Zicht op een vrouwelijk verleden. In I. Megens, Els Naayer en Lia van Rijen eds., *Met andere ogen. Vrouwengeschiedenis in Nederland, 1975-1985*. Groningen: Werkgroep vrouwengeschiedenis Groningen.
- Nederveen Meerkerk, E. van & M. Schrover (2003). In eigen boezem. De integratie van vrouwengeschiedenis na 25 jaar. *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 23, 222-233.
- Nederveen Meerkerk, E. van & M. Schrover (2004). Een repliek. *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 24, 220-221.
- Nederveen Meerkerk, E. van (2014). 'Gender and economic history. The story of a complicated marriage.' *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 11:2, 175-197.
- Scott, J.W. (1986). 'Gender. A useful category of historical analysis.' *The American historical review* 91:5, 1053-1075.
- Scott, J. W. (1996). *Only paradoxes to offer. French feminists and the rights of man*. Cambridge, Ma/Londen: Harvard University Press, 1996.
- Tuin, I. van der (2005). 'De feministische canon in niet (langer) alleen. Vrouwenstudiesbeleid: integratie en autonomie.' *Historica* 28:2, 9-11.
- Vos, M. de (2004). Uit de krabbenmand! *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 24, 212-219.
- Vos, M. de (2005). 'Juf, waren wij dan helemaal niet belangrijk?' Vrouwengeschiedenis in de praktijk van het middelbaar onderwijs. *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 25, 115-129.

Over de auteurs

Mineke Bosch is hoogleraar moderne geschiedenis aan de RuG.

Margriet Fokken en Rozemarijn van de Wal zijn beide promovendi in moderne geschiedenis aan de RuG.

